

Право особи на свободу волевиявлення: міжнародно-правовий підхід

Гуйван П. Д.

*Полтавський інститут бізнесу,
вул. Сінна, 7, м. Полтава, Україна
lawjur01@rambler.ru*

Ключові слова:

*право на свободу висловлення,
поширення інформації.*

Ця наукова стаття присвячена дослідженню актуального питання стосовно належної організації правового механізму реалізації конституційного права на свободу вираження поглядів. Детально розглянуті сучасні соціальні та технічні можливості користування цією свободою. З'ясовані окремі аспекти практичного відокремлення особистих переконань особи від публічно вираженої її позиції. Окремо вивчена ключова роль, яку у здійсненні права на вільне вираження поглядів відіграє преса. У роботі зроблено висновки про необхідність зміни підходів до кваліфікації висловів поглядів у ЗМІ, враховуючи рівень прийнятної критики у висловлюваннях залежно від суб'єктного складу персоналії, які публічно оцінюються

The right of the person to freedom of expression: international legal approach

Guyvan P. D.

*Poltava Institute of Business,
Sinna str., 7, Poltava, Ukraine
lawjur01@rambler.ru*

Key words:

*right to freedom of expression,
dissemination of information.*

This scholarly article is devoted to the research of a topical issue regarding the proper organization of the legal mechanism for exercising the constitutional right to freedom of expression. The thesis is that the right to freedom of thought and expression, to the free expression of one's views and beliefs is one of the fundamental human rights. Modern social and technical possibilities of using this freedom are considered in detail. The individual aspects of the practical separation of the personal beliefs of a person in publicly expressed their position are clarified. It is argued that these are two different in essence, though related in form, human rights, and therefore their level of protection should not be the same. Freedom of thought is a necessary prerequisite for the freedom of expression of opinions held by individuals or the media. Therefore, any reservations about the possibility of restricting freedom of opinion are incompatible with the purpose and purpose of that freedom. Under current law, in the event of a finding of a violation of the right to respect for personal views, the issue of protection of that right will be considered within the framework of the procedure for the protection of freedom of expression.

Further clarification of the legal normalization of the relations under investigation has been made. Particular attention is paid to international legal acts and jurisprudence in this field. The key role that the press plays in the exercise of the right to freedom of expression has been studied separately. It is emphasized that while it cannot transgress certain boundaries in a democratic society, in particular as regards the reputation, rights of others, and the need to prevent the disclosure of confidential information, it must nevertheless be transmitted in a manner compatible with its duties and responsibilities,

information and ideas on all matters of public interest, including those relating to justice. The public is also entitled to receive such ideas and information, otherwise the press would not be able to play the vital role of the watchdog of democracy. The paper concludes that it is necessary to change the approaches to the qualification of expressions of opinion in the media, taking into account the level of acceptable criticism of the statements, depending on the subjective composition of the publicly evaluated persons.

Вступ. Демократичний поступ суспільства неможливий без інформаційної свободи кожної особистості. Отже, Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод гарантує право на свободу вираження поглядів та свободу інформації. У ст. 10 цього документа вказується, що кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. На переконання дослідників цього питання, право на свободу думки і слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань передбачає змогу кожної особи самостійно визначати для себе систему моральних, духовних та інших цінностей та вільно без будь-якого ідеологічного контролю оприлюднювати свої думки шляхом використання будь-яких засобів їх вираження, зокрема і через поширення інформації у вигляді поглядів і переконань із різних питань політичного, економічного, культурного, духовного життя суспільства і держави [1, с. 673]. Конституція України захищає право на свободу думки і слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань до складу основних прав людини, таких як право на життя та недоторканість, встановлюючи загальносоціальний його статус. За приписом Основного Закону, кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір (ч.ч. 1, 2 ст. 34). За влучним висловом дослідника, свобода вираження поглядів як природне право людини є її можливістю, властивою від народження, невід’ємною, невідчуженою, незалежною від волі держави. Право людини вільно виражати свої погляди закладене в самій людській природі як її складник. Людську ж природу сотворив Бог, давши людині змогу вільно вибирати форму і зміст вираження своїх поглядів. Свобода вираження поглядів є обов’язковою складовою частиною особистісного самовизначення кожної людини. Зазначена свобода – це «дихання» людини в соціальному середовищі, без якого вона не зможе в ньому існувати [2, с. 1].

Згідно з традиціями, що склалися в міжнародному та національному регулюванні коментованих відносин, термін «вираження» охоплює не лише виявлення поглядів за допомогою слів, а поши-

рюється також на графіки, зображення, ідеї, спрямовані на публічне оприлюднення, висловлення позиції чи подання інформації. Технічні можливості виявлення поглядів також опосередковуються не тільки друківаними засобами мовлення, а й теле- та радіоінформуванням, у тому числі, у вигляді повідомлень, фільмів, вистав тощо, а також через електронні системи і навіть за допомогою реклами. Отже, законодавство, включаючи конституційні та конвенційні правила, захищає не тільки вираження поглядів, але й засоби їх відтворення, передачі і поширення. У сучасному суспільстві розкриваються нові соціальні та технічні можливості користування цією свободою. Але одночасно така можливість відкриває нові способи порушень інформаційних прав людини шляхом поширення висловлювань, що розпалюють ненависть та ворожнечу, жорстокого поводження з дітьми та підбурювання до тероризму. Це потребує підвищеної уваги до юридичного забезпечення легітимного і водночас демократичного режиму здійснення коментованого права.

Правові питання щодо вираження поглядів людини неодноразово виносилися на публічний розгляд науковцями. Необхідно згадати праці таких вчених, як О. Денісова, М. Дубровіна, О. Марценюк, О. Кохановська, Є. Захаров, Л. Красицька, Н. Корченкова, Р. Мельник, Н. Кушакова-Костецька, В. Лутковська, Е. Тітко, Ю. Шемшученко та інших учених. Разом із тим проблематика є досить актуальною і потребує більш детальних досліджень окремих важливих аспектів. Зокрема, мало вивченими залишаються такі сторони цієї діяльності, як практичне відокремлення особистих переконань особи від публічно вираженої її позиції. Також потребує додаткового з’ясування питання правового унормування відносин, що досліджуються. У цьому сенсі необхідно приділити особливу увагу міжнародно-правовим актам та судовій практиці в цій сфері та на цій основі напрацювати національну доктрину реалізації права людини на свободу вираження своїх поглядів. Отже, **метою** цієї праці є дослідження фактичного стану відносин щодо гарантування вираження та поширення інформації та вироблення конкретних рекомендацій, спрямованих на відтворення практики Європейського суду в українському правовому середовищі.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Основою свободи вираження є погляди людини як невід'ємний елемент її свідомості, зокрема світогляду. Погляди взаємодіють, перебувають у зв'язку з усіма іншими елементами свідомості – вірою, думками, переконаннями, уявленнями тощо. Водночас, будучи природним правом, свобода вираження поглядів також є суб'єктивним юридичним правом, яке має реальна забезпечуватися державою. Дуже важливим елементом унормування характеру реалізації цього права є необхідність відмежувати змогу людини дотримуватися будь-яких поглядів від її права на їх висловлення. Це, як ми вважаємо, два різних за сутністю, хоча і пов'язаних за формою, явища, отже, рівень їх захисту має бути не однаковим.

Свобода дотримуватися поглядів – це абсолютне право, яке передбачає обов'язок усіх інших суб'єктів утримуватися від активних позитивних вчинків із метою перешкодити носієві реалізувати свої повноваження. Держава ж мусить забезпечити гарантії від будь-якого втручання в нього. На жаль, у національному правовому полі відсутні норми, що захищають право на дотримання особистої думки. Між тим, в нашій країні ще не згасли згадки про часи, коли людину карали за самостійність мислення та незалежність її власної позиції. Та і нині часто спостерігається приховане переслідування особи за її переконання, які не узгоджуються з офіційною позицією через різні тестування, опитування і інтерв'ю. Національний законодавець визначає повноваження на дотримання поглядів складником права на вираження поглядів. У цьому питанні він слідує за приписами ст. 10 Конвенції і ст. 19 Загальної декларації прав людини, які саме таким чином регулюють свободу вираження поглядів. Хоча аже в ч. 1 ст. 19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, право безперешкодно дотримуватися своїх поглядів виділене як окреме, що підкреслює велике значення, яке йому надається міжнародною спільнотою.

Свобода думок – необхідна передумова свободи вираження поглядів, яких можуть дотримуватися особи чи ЗМІ. У демократичному світі жодна держава не може зобов'язати своїх громадян дотримуватися певних поглядів чи забороняти особам дотримуватися своїх поглядів. У зв'язку з цим, як зазначено в Загальному коментарі ООН до ст. 19 МПГПП, будь-які застереження щодо свободи дотримуватися поглядів є несумісними з цілями і метою цієї свободи. Крім того, право на думку є настільки недоторканим, що не підлягає законній дерогації (ситуація за якої закон, постанова, або рішення скасовується частково) навіть в умовах надзвичайного стану [3, п. 5]. Звісно, Європейська конвенція не передбачає можливості

окремого захисту свободи думки, позаяк припускає малоймовірною ситуацію, за якої запроваджені державою обмеження могли б вплинути на свободу дотримуватися поглядів, якщо ці погляди не були публічно висловлені. Але все ж у разі виявлення такого факту питання захисту вказаного права буде розглядатися в межах процедури охорони свободи вираження поглядів. Подібний захист здійснюватиметься і у разі, коли особа буде поширювати інформацію, позицію чи ідею, створену або сформовану іншим суб'єктом. Адже у такому разі поширювач певною мірою проявляє і свої погляди, оскільки вона вважає, що саме цю інформацію чи погляд доцільно й доречно поширити у відповідний момент і способом. Причому такий спосіб вираження, коли поширюється не власна думка, притаманний засобам масової інформації. Його регулювання також охоплюється регулятивним механізмом свободи слова, більш характерне та є особливо важливим елементом права на вираження поглядів. Бо таким чином відбувається належне інформування суспільства про події в країні і світі та забезпечується якісна дискусія всередині суспільства щодо актуальних питань.

Свобода отримувати та передавати інформацію та ідеї «незалежно від кордонів», окрім загального конвенційного положення, в Європі забезпечується низкою регулятивних документів підзаконного рівня. Так, у Декларації Комітету Міністрів Ради Європи від 29 квітня 1982 року «Про свободу вираження поглядів та інформації» вказується, що, беручи до уваги, що принципи справжньої демократії, верховенства права й поваги прав людини становлять підвалини їхнього співробітництва і що свобода вираження поглядів та інформації є основоположним елементом цих принципів, країни-учасниці оголошують, що у сфері інформації та ЗМІ вони намагаються досягти такої мети: *a)* захист права кожного, незалежно від кордонів, самовиражатися, шукати й одержувати інформацію та ідеї з будь-якого джерела, а також поширювати їх відповідно до умов, викладених у ст. 10 Європейської конвенції з прав людини; *b)* скасування цензури або будь-якого довільного контролю чи обмежень щодо учасників інформаційного процесу, змістового наповнення ЗМІ або передавання чи поширення інформації; *c)* проведення відкритої інформаційної політики в публічному секторі, що включає також доступ до інформації, задля сприяння розумінню кожною людиною політичних, соціальних, економічних і культурних проблем та заохочення вільного обговорення цих проблем; *d)* існування широкого кола незалежних і автономних ЗМІ, що дасть можливість відображати різноманітність ідей та думок; *e)* створення відповідних можливостей для передавання і поширення інформації

та ідей, розумного доступу до них на національному й міжнародному рівнях; *г*) сприяння міжнародному співробітництву та надання допомоги через державні й приватні канали з метою заохочення вільного обігу інформації та поліпшення інфраструктури і можливостей зв'язку [4].

У здійсненні права на вільне вираження поглядів ключову роль відіграє преса. Хоча вона в демократичному суспільстві не може переступати певні межі, зокрема, щодо репутації, прав інших осіб і необхідності запобігання розголошенню конфіденційної інформації, все ж вона мусить передавати у спосіб, сумісний із її обов'язками та відповідальністю, інформацію та ідеї з усіх питань суспільного інтересу, включаючи ті, що стосуються правосуддя. Громадськість також має право отримувати подібні ідеї та інформацію, інакше преса була б не здатна відігравати життєво важливу роль «вартвого пса демократії» [5]. Одним із найпоширеніших способів публічного висловлювання думок та позицій є повідомлення новин, засноване на інтерв'ю або відтворенні висловлювань інших осіб, відредагованих чи ні. Саме ця іпостась преси як сторожового пса часто викликає незадоволення влади чи представників бізнесу, що часом переростає в агресивну та цілеспрямовану діяльність із метою обмежити можливість поширення інформації. Отже, завданням держави є розроблення правових механізмів гарантування вільного здійснення права, включаючи забезпечення безпеки журналістів.

Міжнародна спільнота приділяє цьому питанню неабияку увагу, постійно звертаючись до нього на різних рівнях. Зокрема, на 37 сесії Генеральної Асамблеї ООН була прийнята резолюція Ради ООН із прав людини «Про захист журналістів». У ній зазначається значна роль, яку відіграють журналісти у справах із великим суспільним інтересом, у тому числі і стосовно підвищення обізнаності щодо прав людини. Водночас вказується, що робота журналістів часто піддається специфічним ризикам, таким як залякування, цькування та насильство, включаючи дедалі більш численні напади та вбивства, жертвами яких є журналісти та медіа-професіонали. Таке порушення права на вираження свободи думки викликає занепокоєння та необхідність забезпечити більший захист усім цим професіоналам та журналістським джерелам. ООН найсуворіше засуджує всі напади та будь-яке насильство проти журналістів, таке як катування, позасудові страти, зникнення, вимушене та свавільне затримання, а також залякування та цькування. Також була висловлена стурбованість, що напади на журналістів часто залишаються безкарними і ООН закликає держави гарантувати оперативне та ефективне розслідування таких дій, а також притягнути винних до відповідальності та забезпечити відповідне відшкодування

жертвам. Крім цього, закликають держави світу до організації безпечного та сприятливого середовища для журналістів, щоб вони могли самостійно виконувати свою роботу без неправомірного втручання. Це, зокрема, має здійснюватися через законодавчі заходи, які допоможуть усвідомити представникам судової влади, правоохоронців та військових, а також журналістам та громадянському суспільству обсяг положень, визначених міжнародним правом стосовно безпеки журналістів, організувати належне спостереження та повідомлення про напади на журналістів, публічне засудження цих нападів та розподіл ресурсів, необхідних для розслідування та притягнення до відповідальності за такі атаки [6].

ОБСЄ також у своїх Рекомендаціях щодо свободи медіа звернула увагу на неналежний стан безпеки та свободи журналістської діяльності. Було зазначено, що медіа на всьому європейському просторі так чи інакше перебувають під загрозою. Це проявляється в продукуванні законодавчих актів про кримінальну відповідальність журналістів за наклеп, їхнє покарання за викриття правопорушення та корупції. Часто спостерігається обмеження з боку держави висловлювань різних точок зору, плюралізму у теле-, радіо, друкованих та інтернет-ЗМІ. Цей тиск приймає різні форми, починаючи від пільгового ставлення до державних медіа і закінчуючи прямим закриттям незалежних ЗМІ. Спостерігається відмова в доступі до інформації та публічно значимих документів, суб'єкти, що фінансуються державою, заважають проведенню незалежних розслідувань і публікацій. Журналістів влада примушує повідомляти про конфіденційні джерела, при цьому правоохоронні органи і суди виправдовують це свавілля потребами національної безпеки, таким чином знищуючи конфіденційні джерела [7]. У 2008 році Парламентська асамблея Ради Європи ухвалила резолюцію «Показники для медіа в демократичній країні», яка безпосередньо стосується організації та безпеки журналістської діяльності. У цьому документі наголошується, що участь громадськості в процесі прийняття демократичних рішень вимагає того, щоб вона була добре поінформована і мала змогу вільно обговорювати різні думки. Право на свободу вираження поглядів та інформації через засоби масової інформації має бути гарантоване національним законодавством, і це право має бути виконане. Велика кількість судових справ, пов'язаних із цим правом, є вказівкою на проблеми в імплементації національного законодавства про ЗМІ та потребує перегляду законодавства чи практики.

Задля забезпечення подальшого розвитку демократичного процесу Рада Європи в цьому акті встановила значний перелік принципів, дотримання яких має гарантувати незалежність ЗМІ і можли-

вість їх вільно висловлювати свої думки. Зокрема, ці принципи передбачають таке: державні чиновники не мають захищатись від критики та образи на вищому рівні, ніж звичайні люди, наприклад, за допомогою кримінальних законів, які передбачають більш високу кару. За критичний коментар журналістів не варто ув'язнювати чи закривати ЗМІ; кримінальне законодавство проти розпалювання ненависті чи охорони громадського порядку або національної безпеки має поважати право на свободу вираження поглядів, якщо накладаються штрафи, вони мають дотримуватися вимог необхідності та пропорційності; до журналістів не слід пред'являти необґрунтованих вимог держави, що заважають їм працювати; політичні партії та кандидати повинні мати справедливий і рівний доступ до ЗМІ; варто дотримуватися конфіденційності джерел інформації журналістів; виключні права на звітність щодо основних подій, що становлять суспільний інтерес, не мають перешкоджати правам громадськості на свободу інформації; закони про конфіденційність та державну таємницю не мають надмірно обмежувати інформацію; засоби масової інформації повинні мати справедливий і рівний доступ до каналів розповсюдження, будь то технічна інфраструктура (наприклад, радіочастоти, кабелі передачі, супутники) або комерційна (розповсюджувачі газет, поштові або інші служби доставки); власність ЗМІ та економічний вплив на засоби масової інформації мають бути прозорими; регулюючі органи мовлення мають функціонувати неупереджено та ефективно, наприклад, при наданні ліцензій, не варто вимагати від друкованих ЗМІ та інтернет-ЗМІ державну ліцензію, яка виходить за межі простого підприємницького або податкового обліку [8].

Як бачимо, вказаний перелік є досить об'ємним та конструктивним. На жаль, мусимо констатувати, що більшість його положень нині не виконується в Україні. Стан свободи слова в державі та невинуватий тиск і притягнення журналістів до відповідальності неодноразово були предметом розгляду різних європейських організацій. Скажімо, Європейський парламент у своїй резолюції від 2004 року констатував, що інформаційна діяльність в Україні залишається під загрозою, дедалі частіше мають місце серйозні порушення проти ЗМІ та журналістів, такі, як: прямиий тиск і втручання у діяльність окремих ЗМІ з боку державних службовців, свавільні адміністративні та правові заходи проти телевізійних станцій, інших ЗМІ, утиски та насильство проти журналістів (п. 20). У Рекомендації Парламентської Асамблеї Ради Європи «Свобода вираження поглядів у ЗМІ в Європі» також зазначалися факти переслідування медіа та журналістів в Україні після публікацій, в яких висловлювалась критика політиків і посадових осіб при владі.

Зокрема, ПАРЕ була схвильована зловживаннями, особливо в регіонах, із боку податкових, регуляторних органів та органів Міністерства внутрішніх справ, спрямованих на залякування опозиційних засобів масової інформації, та запропонувала владі України провадити свою політику щодо ЗМІ таким чином, щоб переконливо продемонструвати повагу до свободи слова в країні. Це має відбуватися шляхом забезпечення опозиції справедливому доступу до державних загальнонаціональних та регіональних каналів телебачення [9].

З метою поліпшення стану інформаційного забезпечення населення в нашій державі варто змінити концепцію взаємодії з пресою. Необхідно враховувати, що свобода засобів масової інформації є найдосконалішим інструментом, який дає змогу соціуму довідатися і скласти уявлення про події в суспільстві, відтворити ідеї й позиції визначних діячів, політичних лідерів, у тому числі влади. Саме в такий спосіб реалізується конвенційне право населення на одержання інформації, що становить основу гуманітарних підвалин демократичного суспільства. Що ж стосується обмежень приватних осіб та журналістів до публічної інформації під приводом загрози національній безпеці, то влада має негайно припинити практику свавільної діяльності в цій царині, нормативно виокремивши, які матеріали є публічними, а які захищені від розголошення громадянам на основі певної чітко встановленої класифікації інформації, що має відношення до захисту національних інтересів.

З проведеного дослідження можемо дійти певних **висновків**. Одним із головних принципів існування демократичного суспільства є необхідність забезпечення права вільно виражати свою думку. Це, зокрема, означає необхідність враховувати рівень прийнятної критики у висловлюваннях залежно від суб'єктного складу персоналії, які публічно оцінюються. Європейський суд у цьому плані встановлює свої правові стандарти, згідно з якими критика влади може відрізнитися жорсткістю, а політики та уряд мають володіти більшою терпимістю до їх критики. Межі дозволеної критики цих осіб є ширшими, ніж щодо звичайних громадян, своєю чергою вони мають найменший ступінь захисту. Це можна пояснити тим, що в демократичному суспільстві їхня діяльність є предметом аналізу та обговорення не лише законодавчих чи судових органів, але й преси та громадських організацій. З урахуванням цього органи влади мають поважати свободу слова і постійно вживати ефективних заходів для попередження та покарання винних у разі втручання в діяльність незалежних ЗМІ, свавільних адміністративних та правових дій проти телевізійних каналів, інших ЗМІ, а також утисків і насильства проти журналістів.

Література

1. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. академіка Ю.С. Шемшученка. Київ : Юридична думка, 2007. 992 с.
2. Ярмол Л.В. Свобода вираження поглядів та проблеми юридичного забезпечення її реалізації в Україні (загальнотеоретичне дослідження) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2019. 42 с.
3. Загальний коментар ООН до ст. 19 МПГПП. Human Rights Committee (12 вересня 2011), General Comment №34, CCPR/C/GC/34. URL: <https://www2.ohchr.org/english/bodies/hrc/docs/gc34.pdf>
4. Декларація «Про свободу вираження поглядів та інформації» (Ухвалена Комітетом міністрів РЄ 29 квітня 1982 року на 70-й сесії). URL: <https://cedem.org.ua/library/pro-svobodu-vyrazhennya-poglyadiv-ta-informatsiyi/>
5. Рішення ЄСПД від 25 червня 1992 року у справі «Торгер Торгерсон проти Ісландії» (Thorgeir Thorgeirson v. Iceland), заява № 13778/88. URL: http://www.humanrights.is/static/files/Itarefni/torgeir_torgeirson_gegn_islandi.pdf
6. Human Rights Council (37 сесія 27 вересня 2012), Resolution on the safety of journalists, №21/12, A/HRC/21/L.6. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/G12/174/13/PDF/G1217413.pdf?OpenElement>
7. OSCE, The Representative on Freedom of the Media (8 червня 2011). URL: <https://www.osce.org/representative-on-freedom-of-media/186381?download=true>
8. Council of Europe, Parliamentary Assembly (3 жовтня 2008), Resolution 1636 (2008). «Indicators for media in democracy». URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17684&lang=en>.
9. Рада Європи. Парламентська асамблея. Рекомендація 1589 (2003) «Свобода вираження поглядів у ЗМІ в Європі». URL: <http://cedem.org.ua/library/rekomendatsiya-1589-2003-svoboda-vyrazhennya-poglyadiv-u-zmi-v-yevropi/>

References

1. Velykyi entsyklopedychnyi yurydychnyi slovnyk / za red. akademika Yu.S. Shemshuchenka. Kyiv : Yurydychna dumka, 2007. 992 s. [in Ukrainian]
2. Yarmol L.V. Svoboda vyrazhennia pohliadiv ta problemy yurydychnoho zabezpechennia yii realizatsii v Ukraini (zahalnoteoretychne doslidzhennia): avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.01. Lviv, 2019. 42 s. [in Ukrainian]
3. Zahalnyi komentar OON do st. 19 MPHPP. Human Rights Committee (12 veresnia 2011), General Comment №34, CCPR/C/GC/34. URL: <https://www2.ohchr.org/english/bodies/hrc/docs/gc34.pdf>
4. Deklaratsiia «Pro svobodu vyrazhennia pohliadiv ta informatsii» (Ukhvalena Komitetom ministriv RIe 29 kvitnia 1982 roku na 70-y sesii). URL: <https://cedem.org.ua/library/pro-svobodu-vyrazhennya-poglyadiv-ta-informatsiyi/>
5. Rishennia YeSPD vid 25 chervnia 1992 roku u spravi «Trorher Trorherson proty Islandii» (Thorgeir Thorgeirson v. Iceland), zaiava № 13778/88. URL: http://www.humanrights.is/static/files/Itarefni/torgeir_torgeirson_gegn_islandi.pdf
6. Human Rights Council (37 sesiia 27 veresnia 2012), Resolution on the safety of journalists, № 21/12, A/HRC/21/L.6. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/G12/174/13/PDF/G1217413.pdf?OpenElement>.
7. OSCE, The Representative on Freedom of the Media (8 chervnia 2011). URL: <https://www.osce.org/representative-on-freedom-of-media/186381?download=true>.
8. Council of Europe, Parliamentary Assembly (3 zhovtnia 2008), Resolution 1636 (2008). «Indicators for media in democracy». URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17684&lang=en>.
9. Rada Yevropy. Parlamentska assambleia. Rekomendatsiia 1589 (2003) «Svoboda vyrazhennia pohliadiv u ZMI v Yevropi». URL: <http://cedem.org.ua/library/rekomendatsiya-1589-2003-svoboda-vyrazhennya-poglyadiv-u-zmi-v-yevropi/>